

Problémy dialektiky

Dialektika objektu a subjektu

IGOR HRUŠOVSKÝ, Ústav filozofie a sociológie SAV, Bratislava

HRUŠOVSKÝ, I.: The Dialectics of Object and Subject. *Filozofia* 31 (1976), No 2, p. 133—143.

The cognitive-practical activity of people is the source both of the transformations of man's existential environment and of the changes of himself. These modifications stem from their mutual operation mediated by practice. The old non-dialectical materialism while investigating concrete being still ignored these mutual transformations. All the historical progress, all the revolutionary practice are the coincidences of the conversion of the world and of self-conversion.

The classics of Marxist philosophy pronounced their idea that we recognize the concrete modes of being. To recognize them is to apprehend the relationality and the contradictions of concrete reality, i. e. its mutual operations. While adequately investigating the objective reality it is necessary that the incorporation of the relation of mutual operation into the complex structure of relations and contradictions should be respected. Contrary to the ahistorical approach to the notion of structure, to the rejection of inner contradictions as a source of development and changes of the structure of objects it is necessary that the methodological principles of dialectical analysis of structure, which first of all Marx himself had substantiated, should be applied.

I

V zborníku sovietskych filozofov *Dejiny marxistickej dialektiky*, ktorý vyšiel koncom r. 1973 aj v slovenskom preklade, sa konštatuje, že marxizmu je cudzia metafyzická predstava o skutočnosti ako o niečom, čo je vo svojom najhlbšom základe jednoduché a nehybné. Prízvukuje sa tu ďalej, že Marx to hlavné vidí vo vysvetlení protikladov z ich bytostnej jednoty, z ich vnútornej jednoty ako pólou, ktoré patria k tej istej podstate.

Byť v rozpornej interakcii s iným je fundamentálnou črtou spôsobu bytia každej konkrétnej skutočnosti. Presne v tomto zmysle niet nijakého subjektu ani objektu „osebe“. Bytostne sa na seba viažu v protirečivom vzťahu. V procese dialektickej oscilácie týchto pólou jednotnej skutočnosti modifikujú sa na každom vývinovom stupni objekt i subjekt.

Dialektickou osciláciou objektu a subjektu sa prejavuje kognitívno-praktický proces, ktorý je hýbadolom všetkého dejinného pohybu. Možno povedať, že kognitívno-praktická aktivita ľudí je prameňom tak transformácií existenčného prostredia človeka, ako aj premien jeho samého. Tieto modifikácie možno si vysvetliť len z ich vzájomného pôsobenia sprostredkovaného praxou. Objav spoločenskej, resp. spoločenskotriednej praxe nevyhnutne vyústil do odhalenia spoločenskohistorickej povahy subjektu, ako aj istej sociálnej podmienenosti objektu.

Keď hovoríme o kognitívno-praktickom procese, treba si všimnúť, že sama kognitívna aktivita sa diferencuje z praktických impulzov pojmovo sa zmocníť konkrétnych vzťahov a rozporov reality. V tomto procese sa naše poznatky postupne prehlbujú a skvalitňujú. Preto hovoríme, že naše pojmy a najmä kategórie a ich dobove charakteristické interpretácie sú uzlové momenty v reťazi historického pohybu poznania.

Problematika vedeckej pravdy je teda dynamická: postupne vždy hlbšie prenikáme do podstaty objektívnych faktov a do ich rozpornosti, pričom v svetle modifikovaných kognitívnych prístupov aj tieto fakty sa nám prezentujú v obmenenej podobe a skutočne sa aj obmieňajú. Starý nedialektický materializmus pri štúdiu konkrétneho bytia ešte ignoroval tieto vzájomné transformácie. V spomenutom zborníku sovietskych filozofov sa uvádza, že protiklad medzi subjektom a objektom, človekom a prírodou sa rieši, ruší a prekonáva v činnosti, v práci človeka, aby potom vznikol a vzplanul na novom, hlbšom základe a znovu bol vyriešený, ale už na vyššej úrovni. Ako sa tu ďalej konštatuje: prax, praktická predmetná činnosť bola pre Marxa kľúčom na dialektické riešenie otázky vzájomného vzťahu subjektu a objektu.

Rozumie sa, ontotvorná činnosť človeka je podmienená okolnosťou, že kognitívno-praktický subjekt a reálny objekt sú jednotou, hoci protikladnou. Práve v kategórii prakticko-predmetnej činnosti vyslovil Marx skutočný dialektický vzťah subjektu a objektu, ich protirečivú jednotu. Táto aktivita, ako je známe, konkretizuje sa predovšetkým ako výrobná činnosť, ktorá vytvára materiálne podmienky pre život ľudí. Pokus mechanistického materializmu a metafyzických koncepcií nášho ľahzko reálneho bytia mimo tohto interagovania ústi konieckoncov do ideového krachu a bezperspektívnosti.

V jednej našej ináč podnetnej a hodnotnej práci som sa dočítal, že dialektika človeka ako subjektu a sveta ako objektu sa prejavuje v dvoch fázach — v procese objektivizácie subjektu a v procese subjektivizácie objektu; tieto fázy sa vraj prelínajú na stále vyššej úrovni. Myslím však, že táto príliš lapidárna formulácia nie je dostatočne adekvátna dialektickej oscilácii obidvoch interagujúcich zložiek. Nejde tu len o uvedené dve fázy v takejto trochu schematickovej podobe. Vzostup poznania a tobôž vedeckého poznania sa totiž vyznačuje aj simultánnou desubjektivizáciou predtým subjektivizovaného objektu. V dôsledku toho, že vďaka našim kognitívno-praktickým operáciám prenikáme hlbšie do skúmaného objektu, odcudzujeme sa zavše výsledkom objektových subjektivizácií, charakteristických pre prekonané vývinové etapy. Objekt sa len tak ochotne nepodrobuje úsiliu človeka; obyčajne mu úporne vzdoruje. Preto

každý pozitívny efekt v úsilí o dosiahnutie vyššieho stupňa spredmetnenia nie je iba výrazom tvorivej aktivity subjektu, ale zároveň a spolu aj relatívne špecifických a imanentných zákonitostí a determinantov objektu. Preto hovorí napríklad V. A. Lektorskiĭ, že „objekt je to, čo stojí proti subjektu, na čo je namierená jeho predmetnopraktická a kognitívna činnosť“ (v zborníku *Dialektičeskiĭ materializm i problema realnosti v sovremennoj fizike*, Kijev 1974). Konečne na inom mieste aj autor spomenutej našej práce právom dôvodí, že objekt prijíma len také idey, v ktorých „stretáva“ sám seba, ktoré ho však obohacujú, a že aj zákony získavajú antropologický rozmer bez toho, žeby sa stali antropocentrickými a stratili niečo zo svojich iných rozmerov.

Všetky naše poznatky a konkrétne výpovede sú výtvorom spoločenskoľudského subjektu, no zároveň vypovedajú o reálnych objektoch, a to nie bez ich charakteristického podielu. Súčasne však v boji proti subjektívizmu a v krajných polohách proti subjektívnemu idealizmu musíme dbať o to, aby sme neskĺzli na pozície objektivistického, mechanistického a vulgárneho materializmu. Boli to práve klasici marxizmu-leninizmu, ktorí vytýkali holbachovskému objektivistickému materializmu neschopnosť pochopiť skutočnosť so zmyslovou dimenziou. Náš filozof R. Šíma vo svojej práci, o ktorej sme sa práve zmienili, píše, že sila Marxovej subjekt-objektovej koncepcie človeka sa prejavuje v procese vymaňovania sa marxizmu zo zajatia dogmatizmu, keď sa stala východiskom pozitívnej a účinnej kritiky „nazeravého objektívizmu“, ktorý sa prejavil najmä v tzv. pavlovovskej teórii odrazu.

Nemožno teda, ako vidíme, adekvátne postihovať reálne predmety bez prizerania na podiel kognitívno-praktického subjektu, nemožno ich priliehavo apercipovať „ako také“. Sovietsky filozof V. V. Bažan v spomenutom kijevskom zborníku sa vyslovil veľmi bystro takto: „Svet jestvoval pred človekom, to znamená, vzhľadom k človeku.“ Ako je známe, Marx tvrdil, že „ani príroda, vzatá abstraktne, fixovaná pre seba, odtrhnuto od človeka, nie je pre človeka ničím“. Prístup spoločenskoľudského subjektu sa prejavuje aj tu; aj príroda, tak ako ju apercipujeme, a to celkom zrejme v prírodných vedách, má aj istú ľudskosubjektívnu dimenziu.

V zborníku *Dejiny marxistickej dialektiky* sa pripomína, že Marx vidí veľkú zásluhu Heglovej filozofie v tom, že sa tu človek skúma ako výsledok dialektického vznikania a vývinu, ktorého základom je vzájomné pôsobenie subjektu a objektu, človeka a predmetného sveta. Výstižne sa tu hovorí, že Marx charakterizuje tento proces ako vzájomný vzťah „sebaodcudzenia a zrušenia tohto sebaodcudzenia“, „spredmetňovania“ a „odpredmetňovania“. Skutočne týmto vzájomným vzťahom sa podstatne vyznačuje spoločenský rozvoj, je fundamentom dejinného utvárania. Všetok dejinný pokrok, všetka revolučná prax je koincenciou premeny sveta a sebapreneny. Všetka dejinotvorná iniciatíva človeka je podmienená a určovaná dosiahnutou úrovňou spoločenskoľudskej praxe. Všetok zásah človeka do podoby sveta vyvoláva premeny aj jeho samého. Kognitívno-praktický prístup k ustavične doliehajúcim existenciálnym rozporom je — všeobecne povedané — základnou a určujúcou podmienkou dejinného vzostupu ľudstva.

Autori práve citovaného zborníka prilietavo uvádzajú, že revolučno-kritické myslenie si vždy zachováva schopnosť rozvíjať, zlepšovať a obohacovať svoje kritériá a princípy, formuláciu svojho cieľa a svojich úloh. Účel nie je preň nejakým nehybným orientačným bodom, ale živým a tvorivo sa zdokonaľujúcim obrazom budúcnosti. Ako hovoria, konkretizácia cieľa vyžaduje živé argumenty z rozvíjajúcej sa skutočnosti, ktoré sa v nijakom prípade nemôžu nahrádzať doktrínovými argumentami. To znamená, že kritickosť sa znova a znova stáva nevyhnutnou spolu s novými problémami, ktoré vznikajú v historickom pohybe. Podstatné zákonitosti sveta odhaľujeme a zároveň spoluvytvárame len postupne, v slede historických etáp. Práve preto, tvrdím, nie je v zhode s marxistickým postojom vytyčovať pre praktickú činnosť dajaké absolutizované ciele. Podľa Marxových slov, dejinnou úlohou robotníckej triedy nie je uskutočňovať ideály, ale uvoľňovať prvky novej spoločnosti. Cieľom takéhoto usilovania nemôže byť akási mechanická premena existenčných podmienok ľudí, ale súčasne aj transformácia medziľudských vzťahov i modifikácia hlbinných vrstiev samého človeka. Tieto modifikácie evokujú nevyhnutne nový a nebývalý kognitívno-praktický elán človeka, nové, predtým netušené aspirácie a perspektívy. Novovyvolané subjektívne sily, príznačné pre novú historickú etapu, potom opäť prenikavejšie a hlbšie než predtým zasahujú do objektívnych podmienok života ľudí na osov spoločenského pokroku, civilizačného rozvoja a vzostupu kultúry. Slovan nášho filozofa R. Richtu, ide o uvoľňovanie priestoru pre tvorivú subjektivitu spoločnosti i každého jednotlivca, ide o prechod k vyššej podobe slobody, k hlbším formám sebaurčenia a spolurozhodovania človeka. Ako vidíme, iba táto dialektika, protirečivý a dejinotvorný vzťah subjektu a objektu môže byť osnovou marxistickej koncepcie slobody.

Už sme sa letmo dotkli kategórie vzájomného pôsobenia. Uvedomujem si, že bez operovania touto kategóriou, či už priamo alebo nepriamo, nebol by som schopný vyriešiť relatívne uspokojivo tému, ktorú som si vytýčil. Táto kategória, ktorú vysoko vyzdvihli aj sami klasici marxizmu-leninizmu, je rovnako závažná v oblasti ontológie, gnozeológie i antropológie. Je jedným z hlavných nástrojov kognitívno-praktického prístupovania k hociktorej konkrétnej otázke. Aj sovietsky filozof R. O. Kurbanov v zborníku *Problemy filosofii i metodologii sovremennogo jestestvoznaniija* (Moskva 1973) tvrdí a hlboko zdôvodňuje, že vzájomné pôsobenie je fundamentálna vlastnosť bytia.

Keďže vzťah a dialektický rozpor sú základnými prostriedkami myslenia vôbec, nielen to, čím myslíme, ale aj to, čo myslíme, musí byť vzťahom, rozporom, tvarom, štruktúrou a musí mať teda nehomogénny a špecifický spôsob (diferenciáciu) bytia. Podľa slov R. O. Kurbanova ani to, čo nazývame vecou, „nie je nič mimo vzájomného pôsobenia“. Iba vzájomné pôsobenia konštituujú predmet a jeho vlastnosti; poznať predmet znamená kognitívne sa zmocniť jeho konštitutívnych vzťahov. V. V. Bažan hovorí, že „bez registrácie vlastností absolútne niet čo vypovedať o veci“.

Kurbanov ďalej uvádza, že gnozeologická úloha kategórie vzájomného pôsobenia vo vedeckom poznaní je podmienená vo veľkej miere jej úzkym vzťahom

ku kategórii štruktúry. Každý konkrétny predmet možno pochopiť iba v jeho diferencovanosti, v jeho väzbách a rozporoch, v jeho dialektickoštruktúrálnej členitosti. Klasici marxisticko-leninskej filozofie sa vyslovili, že poznávame iba konkrétne *spôsoby* bytia. Poznávať tieto spôsoby znamená postihovať vnútornú a rozpornú relacionalitu konkrétnej skutočnosti. Pravda, pri adekvátnom prístupe ku skúmaniu objektívnej skutočnosti nesmieme sa obmedzovať na izolovaný vzťah vzájomného pôsobenia, ale treba dbať na jeho začlenenie do komplexnej štruktúry vzťahov a dialektických rozporov.

Hoci sám Engels vyhlásil kategóriu vzájomného pôsobenia za takú, ktorá už nemá základnejšie osnovanie, predsa len niektorí marxistickí filozofi sa domnievajú, že jestvujú akési posledné a najzákladnejšie elementy materiálneho bytia. Avšak sám princíp dialektického protirečenia neguje hladisko nejakých ultimálnych homogénnych entít, ktoré by sa nedali určiť kategóriami dialektického materializmu. Ak sú však takto určené, nemôžu byť bez protirečivej štruktúry. Sám princíp dialektického rozporu implikuje hladisko rozporných entít a vzájomného pôsobenia. Aj podľa sovietskeho filozofa A. I. Ujomova v knihe *Dinge, Eigenschaften und Relationen* (Berlin 1965) proces nekonečného a neukončiteľného prenikania do hĺbín skutočnosti je v rozpore s predstavou o existencii absolútne jednoduchých elementov budovy sveta. Takáto predstava je v zásadnom rozpore so samou dialektikou. Ide tu o akýsi optický klam: na každom vývinovom stupni vedy tie prvky a komponenty materiálnej štruktúry, ktorých subštruktúru ešte nepoznáme, prezentujú sa *akoby* prvky základnej roviny. No nekonečnosť hmoty je v nevyčerpatelnosti vzťahov vzájomného pôsobenia. Práve mechanistický svetonázor vychádza z elementaristických predstáv, z redukovania objektu na východiskové elementy. O základných elementoch konkrétneho objektu hovoríme len z hľadiska istej podstatovej úrovne ako o relatívne stálych prvkoch. Problém elementárnosti častíc možno riešiť len so zreteľom na ich vzájomné pôsobenia. Teda špecifické črty každého elementu sú v podstate určené inherentnou interakciou materiality.

Pred chvíľkou sme sa odvolali na Marxove slová o vzájomnom pôsobení subjektu a objektu, o vzájomnom vzťahu sebaodcudzenia a zrušenia tohto sebaodcudzenia, s predmetňovania a odpredmetňovania. Skutočne z praktickej aktivity vyviera večný protirečivý prúd vytvárania nového a odcudzovania (v procese negácie negácie) všetkého, čo sa už predtým etapovite dosiahlo.

Vo svojich prácach z posledných dvoch rokov usiloval som sa zdôvodniť, že práve z faktov vyplývajúcich z procesu s'predmetňovania môžem (na ceste späť — ako by povedal Engels) dedukovať, že je *čosi* (nie ako vlastnosť, teda určenosť) mimo môjho vedomia. Toto bytie ako také alebo holé môžem naznačiť iba metaforicky. V tomto zmysle používam ako najvhodnejší termín *peratický* alebo termín *peratickosť bytia* (pomyselne zbaveného konkrétnych vlastností) a termín *antichaotickosť bytia*. Robím tak preto, že prax a poznanie sa v medziach rozvoja ľudských schopností ustavične prehĺbujú. Chaotické bytie osebe nemohlo by vstúpiť do kontaktu s aktívnym subjektom a bolo by napokon kognitívne nepostihnuteľné a prakticky nezvládnuteľné. Teda peratickosť (t. zn. *nejaký* poriadok) holého bytia je *podmienkou* navodenia praxe a poznania.

Avšak *určitý konkrétny* poriadok je už *predmetom*. Preto hovorím, že bytie mimo môjho vedomia (a nie objektívna realita) je *pozadím* konkrétneho bytia, ktoré v procese teoreticko-praktickej aktivity postupne *anektujeme* a takto transformujeme na konkrétnu skutočnosť.

Prakticko-kognitívna oscilácia subjektu a objektu v procese spredmetnenia prejavuje sa ako dialektický rozporný vzťah medzi vlastným empirickým objektom na báze predmetnej praxe a medzi empiricko-poznávacím subjektom.

Tieto problémy najnovšie pútajú pozornosť aj mnohých sovietskych filozofov. Napríklad B. G. Kuznecov vo svojej práci *Rozum a bytie* (vyšla aj v slovenskom preklade v Bratislave 1974) vyzdvihol Heglov pojem čistého bytia ako výsledok oslobodenia bytia od konkrétnych určení, ako vyprázdnenie sveta. Podľa neho pojem „čistého bytia“ vyjadruje pomyselnú absenciu konkrétnych určení, abstraktívne vyprázdnenie sveta. S. L. Rubištejn hovorí, že bytie je nezávislé od subjektu, ale že ako objekt je vo vzájomnom vzťahu so subjektom.

Pokiaľ ide o termíny byť a existovať, domnievam sa, že ak výraz byť označuje trvanie mimo kognitívneho subjektu, výraz existovať treba rezervovať pre objektívnu realitu. Podľa V. V. Bažana zmysel termínu „existuje“ je ekvivalentný zmyslu výrazu „je reálny“. P. V. Kopnin sa vyslovil tak, že pojem reality zjednocuje hmotu i poznanie, objekt i subjekt, a že oba tieto póly tvoria jednotu protikladov.

Ako sme už uviedli, iba vzájomné pôsobenia, ich špecifická konštelácia, konštituuju predmet. V posledných rokoch predovšetkým sovietski filozofi v mnohých štúdiách, zborníkoch a monografických prácach poukazujú na to, že každý predmet sa vyznačuje štruktúrovanosťou ako neodlučiteľným atribútom. Protí nehistorickému prístupu k pojmu štruktúra, proti odmietaniu vnútorných protirečení ako zdroja rozvoja a premien štruktúr predmetov marxistická filozofia stavia metodologické princípy dialektickej analýzy štruktúry, ktoré zdôvodnil v prvom rade sám Marx. Marxistická filozofia si všíma rozporný, antinómny charakter štruktúr predmetov, lebo práve on je základom ich pohybu a kvalitatívnych zmien. Sama podstata predmetov a procesov vo všetkých svojich dimenziách a hlbinných vrstvách je protirečivá. Preto postihnúť ju znamená poznať jej vnútorné rozpory, dynamickú interakciu jej konštitutívnych zložiek. Práve jednota vnútorných rozporných vlastností predmetu vyjadruje jeho štruktúru z hľadiska premien, utvárania a vnútornej dynamiky predmetu. Dialektická premenlivosť konkrétnej skutočnosti sa prejavuje v štrukturačných procesoch, v tvorbe štruktúr a ich rušení. Predmety sú teda iba relatívne stabilné a niet konečnej a nemannej podstaty vecí. Preto hovoríme namiesto o statických a synchronných štruktúrach o dynamickej stabilite štruktúry. Preto hovoríme, že spôsob objektívneho bytia sa prejavuje jeho pohybovými zákonitosťami, vzájomnými väzbami a pôsobením jeho zložiek, jeho vnútornými rozpormi a dynamikou.

Jestvujú, pravdaže, v súčasnosti aj rôzne nemarxistické varianty štrukturalizmu, ktoré sa obmedzujú na opisovanie niektorého vupreparovaného, *mimočasového* stavu skúmaných objektov, alebo ktoré pokladajú dané štruktúry za produkty subjektívnej imaginácie. V objemnej práci T. M. Jaroszewského *Osobnost a spoločnosť*, ktorá vyšla nedávno aj v českom preklade (Praha 1975),

sa prilehavo poukazuje na to, že vo výpovediach francúzskeho štrukturalistu Lévy-Straussa sa môžeme stretnúť s absolutizáciou synchronných koncepcií. Lévy-Strauss totiž vyhlásil: „História je veda ako každá iná; nie je však možná veda o kontinuite, ale jedine o diskontinuite, a história nie je v tomto ohľade výnimkou.“ Skutočne, ako sa právom konštatuje aj v spomenutom zborníku o dejinách marxistickej dialektiky, mnohí, najmä francúzski štrukturalisti, stavajú synchroniu priamo proti diachronii. To znamená, že odmietajú rozpor ako podstatný faktor historického pohybu, že ignorujú — ako hovorí Jaroszewski — vyvíjajúcu sa ľudskú prax ako základ pohybu všetkých štruktúr a ich zložiek. Treba teda zásadne odmietat všetky antidialektické varianty štrukturalizmu, ktoré negujú diachroniu osnovanú na dialektickom prístupe a ktoré redukujú interpretáciu dejinného pohybu na kinematografický sled simultánnych záberov. Treba ich odmietat ako poplatné pozitivizmu. Naproti tomu najmä v sovietskej filozofii a vede štrukturologické výskumy, problémy systémovo-štruktúrálnej analýzy, ktoré vychádzajú z diachronie osnovanej dialekticky, rozvíjajú sa v posledných rokoch na veľmi širokom fronte a s mnohými pozoruhodnými výsledkami. Sám sa už od desaťročí usilujem proti synchronne redukovanej štruktúrológii stavať diachronický aspekt ako organický komponent dialektiky štruktúry. Vo svojej knihe o osobnosti a spoločnosti vyhlasuje T. M. Jaroszewski, že keby sa aj v ďalších výskumoch vzájomnej a organickej súvislosti synchronných a diachronných aspektov v konkrétnom dianí, a vo spoločenskom pohybe osobitne, pokračovalo práve týmto smerom, mohlo by to prispieť k rozvinutiu a obohateniu leninskej idey „samopohybu“ ako „stretávania vnútorných rozporov daného celostného systému“. V takomto chápaní sa javí svet ako diachronicko-synchronické univerzum a kontínium. A zvlášť výrazne práve v procese spoločenskoľudskej praxe sa konštituuje dynamicko-štruktúrálnej jednoty sveta a človeka. Pripomínam ešte, že ani takéto ponímanie objektívnych štruktúr nemôžeme redukovať na nejaký absolútny imanentizmus. Treba si totiž všimnúť, že nijaký objekt a jeho podstatné vlastnosti nie sú absolútne ohraničené od širších a hlbších podstatných určení, a nie sú určované iba zo seba. Podstatné vonkajšie vzťahy a podmienky sú zároveň vnútornými alebo imanentnými (relatívne) väzbami dialektickej totality superštruktúry, sú zákonitosťami rozporného samovývinu komplexnejšej totality.

II

Vzťah osobnosti a spoločenskoľudskej štruktúry, vzťah človeka a sveta, vzťah tvorivého jedinca a ideových, morálnych, estetických noriem, príznačných pre danú historickú etapu, môže byť len vtedy produktívny a perspektívny, ak je dialekticky rozporný a premenlivý. Dokonalý súlad zmrazuje všetku iniciatívu vzostupu. Naproti tomu totálna negácia tradovaných ideí, modelov, artefaktov implikuje prerušenie dialektickej kontinuity ľudského bytia a napokon ľubovľnosť a bezperspektívnosť. Každá pozitívna šanca v usilovaní ľudí vyvíera vždy z dialektického, a teda špecifického popretia odkazu minulosti a zároveň jeho

umocnenia. Osobnostná iniciatíva je vždy inšpirovaná rozpormi doby. Práve táto dialektika je principiálne hýbadiom ľudského pokroku.

Často stretávame ľudí s rozsiahlou erudíciou, možno povedať priam encyklopedickou, no práve tak povrchnou a vonkajškovou. Sú to ľudia, ktorí nevnikli do hlbokých prameňov bytia a poznania. Človek ako osobnosť sa však utvára práve trvalým úsilím prenikať do najhlbších žriediel poznania, snahou apercipovať podstatu doliehajúcich realít a inšpiratívnych podnetov. Takáto aktivita človeka, jeho tvorivá iniciatíva je vlastne eminentným záujmom samého progresu ľudstva. Každá skutočná osobnosť sa utvrdzuje rozvíjaním najtvorivejších stránok svojho duchovného ustrojenia.

Isteže, človek sa nestáva osobnosťou len na základe sústavného prehlbovania svojej profesionálnej úrovne a svojej odbornej špecializácie. Osobnosť je vždy komplexná, i keď sa prezentuje predovšetkým ako tvorivý umelec, vedec, politik, technik atp. Ani rozvoj tejto dominujúcej stránky osobnosti nie je lineárny, ale podlieha vývinovým modifikáciám a metamorfózam. Takéto premeny, ak sú prínosom, ak sú perspektívne, znamenajú obohatenie ľudského sveta, pozitívnu negáciu, vzostup na vyšší stupeň, a nikdy nie absolútne popretie toho, k čomu osobnosť dospela už predtým tvorivým úsilím. V tom je zmysel dialektického sebarozvoja.

Dejiny kultúry ďalej ukazujú, že človek nie je iba racionálnou bytosťou, ale že je živým tvorom, nadaným fantáziou, schopným prežívať stavy tvorivého napätia a prekonávať ich pozitívnym činom. Racionálna zložka ľudskej existencie sa postupne diferencuje, zmocňuje sa vždy širších horizontov objektívneho bytia, a zároveň umožňuje prenikať aj do hlbokých vrstiev tohto bytia. No táto schopnosť nesmie byť na ujmu ostatným stránkam ľudskej existencie. Práve tieto črty sú konkrétnym výrazom potreby hlbokého percipovania života v celej jeho rozlohe, jeho zvelačovania a rozmnožovania.

Dialektický rozvoj osobnosti neznáša nijakú manipuláciu, nijaký vonkajší nátlak, nijaké mechanické preberanie, parafrázovanie, citátomániu a kompilačné praktiky. Naproti tomu vyžaduje si pre mnohé inšpirácie a stimuly reálneho sveta, ktorý je v mnohom ohlade tak isto premenlivý, ako aj spoločenskoľudskú kooperáciu. Na každý takýto podnet reaguje pravá osobnosť svojimi tvorivými prostriedkami. Iba takto podmienená aktivita môže byť obohatením ľudského bytia.

Pravda, každá osobnosť okrem svojho sakrosankta, ktorým sa primárne legitimuje ako tvorivá bytosť, prejavuje aktivitu aj mimo neho, v okrajových oblastiach. No v nich sa už neuplatňuje vo svojom najvlastnejšom charaktere, v nich už nebýva vždy majstrom, tam prejavuje neraz aj tvorivú neistotu, obyčajne vtedy, keď priveľmi nalieha doba. A preto osobnostná biografia, hodnotenie osobnosti — pri všetkej zložitosti doby — musí sa primárne orientovať na to, ako sa prezentuje skutočne tvorivým činom. Niektoré osobnosti vzťahujú na seba veľmi prísne morálne meradlá, i keď ide — z hľadiska jej špecializácie — len o periférne, nevlastné a odľahlejšie otázky. Niekedy uplatňovanie takýchto krajne rigorózných postojov ohrozuje ďalšiu tvorbu a aktívnu existenciu. Rovnako extrémnym prípadom je na opačnej strane zrada samého sakro-

sankta. Takýto prípad vlastne naznačuje, že fakticky nešlo o sakrosanktum, že nešlo ani o skutočnú osobnosť.

Osobitne chcem teraz akcentovať, že v súčasnosti s obrovským vzostupom podmienok materiálnej existencie až príliš často stretávame ľudí veľmi drsných a plných predsudkov. Zo dňa na deň pribúda ľudí s veľmi vymedzenou erudíciou a vo svojej špecializácii celkom jednostranných. Ani u vysokoškolsky vzdelaných ľudí nie sú vždy rozvinuté viaceré črty, ktoré konštituuju komplexnú osobnosť, jej ideovú, etickú a estetickú podstatu. V poslednom čase sa vo vede a v kultúre prejavujú čoraz výraznejšie tendencie po špecializácii, často na ujmu širších syntetických prístupov a istého želateľného univerzalizmu. Prudko vzrastá počet kultúrnych pracovníkov, a najmä technických expertov, dnes neobyčajne preferovaných. Nové, progresívne formy technológie výroby si skutočne vyžadujú narastanie inžinierskych a technických kádrov, zvyšovanie počtu zriaďovačov a opravárov.

Vedeckotechnická revolúcia výrazne modifikuje aj sociálne a kultúrne vzťahy a opory industriálnej civilizácie, formy práce a života. V úvahách o kríze inteligencie K. Čapek už roku 1934 upozorňoval, že pribúdajú síce „muži vedy“, ale redukuje sa počet skutočných vzdelancov. Potreba vytvárať ideové a kultúrne syntézy sa však pociťuje čoraz naliehavejšie. Už sám vedeckotechnický vzostup vyvoláva nevyhnutnosť komplexne rozvíjať spoločenskovedné oblasti, najmä sociológiu ľudských vzťahov, sociálnu psychológiu, teóriu civilizácie, problémy životného prostredia, otázky zvelačovania tvorivých síl človeka, kultúru v celej jej rozmanitosti a jednote atď. Riešenie všetkých týchto úloh si bude vyžadovať rozvoj schopností utvárať veľké kultúrne syntézy, slovami Čapka uplatňovanie „vnútornej svetovosti a daru univerzality“.

Sama nedávna minulosť mala by byť varovným mementom: dobre sa pamätám, ako v období fašizmu sa v ohromujúcich rozmeroch strhával a vytrácal z mnohých národov všetok civilizačný nános. Také bývajú dôsledky príliš jednostranného a prudkého rozvoja technickej a konzumnej civilizácie, ostrého konkurenčného boja a zanedbávania medziludských vzťahov. Ba boli sme svedkami, ako dokonca aj v pokrokovej spoločnosti, v jej raných fázach niektorí ľudia, ináč pohotove operujúci humanitnými ideami, v určitých krízových situáciách spoločnosti zlyhávali a navzájom sa zrádzali — v atmosfére osobnostného vyprázdňovania a infantilných identifikácií. A keďže v prevratných časoch, v ktorých žijeme, sme ustavične ohrozovaní, práve preto treba dbať o upevňovanie sebaúcty, ľudskej dôstojnosti a medziludských vzťahov, ako aj o citové zušľachtovanie človeka. Toto je dnes jedna z veľmi nástožlivých úloh.

Zmienil som sa už príležitostne o tom, že proces formovania národných kultúr je iba etapou v dejinách, a že sme dnes svedkami začleňovania národov do širších integratívnych súvislostí. Toto konštatovanie však nijako nesmie znamenať zlahčovanie dôležitosti kultúrneho prínosu jednotlivých národov pre celé ľudstvo. V tomto ohľade je zvlášť príznačná neobyčajná členitosť kultúrneho života jednotlivých európskych národov. Čapek hovorí, že udržiavame zložitost a rozsiahlost svojho sveta tým, že sme sa rozhodli byť malými a väčšími národmi a pestovať svoje diferencované kultúry. Stimulatívne antinómie a vzájomné

inšpirovania tradičných kultúrnych oblastí sú len na osov vzostupu ľudského bytia. Zároveň treba zdôrazniť, že každá nacionálna výlučnosť a introvertnosť znamená v ďalšej perspektíve umŕtvenie kultúrneho života a stagnovanie vzostupu vzdelanosti.

Chcem sa ešte napokon vysloviť k otázke morálnych rozporov v politickom dianí. V politickom živote skutočne vždy dochádza k morálnym konfliktom. Aj politická aktivita osnovaná vyslovene humanistickými zámermi z času na čas sa nevyhnutne dostáva do kolízií s nejedným etickým postulátom.

Práve preto sa niektorí ľudia pokiaľ možno vyhýbajú akejkoľvek politickej angažovanosti. Takáto rezignácia však obyčajne implikuje tolerovanie nejedného negatívneho momentu v politickom dianí.

Vynára sa teda otázka, aký zásadný postoj zaujímať voči nevyhnutným dilemám v politickej činnosti. Konkrétnejšie povedané: vzdávať sa všetkého politického usilovania, alebo sa zúčastňovať na realizovaní perspektívnych cieľov, i keď nie vždy v súlade s etickými normami? Morálnopolitické dilemy treba riešiť v celej ich komplexnosti, protirečivosti a perspektívnosti.

Uviedli sme už pri inej príležitosti a v inej súvislosti, že vždy treba dbať na voľbu vhodných prostriedkov pre realizovanie pozitívneho politického zámeru, lebo neadekvátny prostriedok môže neželateľne deformovať konečný výsledok. Pravda, nemožno k tomu pristupovať mechanicky a meravo, veď sám proces realizácie zámeru, ktorý vyplynul z danej konkrétnej situácie, celkom zákonite determinuje aj isté modifikácie anticipovaného cieľa, jeho hlbšiu a žiadúcejšiu podobu. Tak to zodpovedá dejinnej dialektike. V tomto premenlivom procese sa čiastočne modifikujú, ako sa rozumie, aj etické prístupy. To nie je prejav nijakej morálnej laxnosti ani nihilizmu, lebo tak to zodpovedá metamorfózam celkového trendu spoločenského pokroku.

Niekedy, v kritických obdobiach dejín realizácia konkrétnych politických zámerov, i keď sú eticky vysoko osnované, naliehavo si vyžaduje použiť prostriedky do istej miery neprimerané cieľu, totiž vtedy, keď niet iných alternatív. Ak však reálne možné prostriedky eticky presahujú mieru únosnosti, vtedy sa treba zmieriť s tým, že o uskutočnenie cieľa sa nebudeme usilovať za takúto cenu. Preto treba uvážiť zodpovedne a konečne i vzhľadom na dejinnú pamäť, ako sa rozhodnúť. Nesprávna voľba prostriedkov má skôr alebo neskôr negatívny morálnopolitický dopad; možno poukázať na dôsledky obdobia tzv. kultu osobnosti. Treba mať jednoducho zmysel pre správne proporcie pri voľbe prostriedkov na realizáciu konkrétnych politických zámerov. Napokon niet ani nijakých apriórnych morálnych zásad, lebo každý morálny kódex je vo svojej konkrétnosti určovaný historickým obdobím, jeho spoločenskokultúrnymi túžbami, aspiráciami a ideálmi. Vo všeobecnosti možno povedať, že v principiálnych rozmeroch morálna je taká politická aktivita, ktorá vcelku prispieva k vzostupu humanity vo všeľudskom meradle.

Игорь Грушовски

Классики марксистской философии утверждали, что мы познаем конкретные способы среды существования человека, так и преобразований его самого. Эти модификации вытекают из их взаимодействия, опосредствованного практикой. Старый недиалектический материализм при изучении конкретного бытия еще игнорировал эти взаимные трансформации. Весь исторический прогресс, вся революционная практика являются коинцидентностью преобразования мира и самопреобразования.

Классики марксистской философии утверждали, что мы познаем конкретные способы бытия. Познавать их — значит постигать соотносительность и противоречия конкретной действительности, т. е. ее взаимодействия. При адекватном подходе к исследованию объективной действительности необходимо учитывать включение отношения взаимодействия в комплексную структуру отношений и противоречий. Против неисторического подхода к понятию структуры, против отрицания внутренних противоречий в качестве источника развития и преобразований структур предметов необходимо применять методологические принципы диалектического анализа структуры, которые в первую очередь обосновал сам Маркс.

DIE DIALEKTIK DES OBJEKTS UND SUBJEKTS

Igor Grušovský

Die kognitiv praktische Tätigkeit des Menschen bildet den Quell einer Umbildung der Existenzumgebung des Menschen ebenso wie auch der Veränderungen seiner selbst. Diese Modifikationen ergeben sich aus ihren durch die Praxis vermittelten Wechselwirkungen. Beim Studium des konkreten Seins ignorierte der alte undialektische Materialismus noch diese wechselseitigen Umbildungen. Der gesamte historische Fortschritt, die gesamte revolutionäre Praxis ist eine Koinzidenz der Weltveränderung und der Selbstveränderung.

Die Klassiker der marxistischen Philosophie erklärten, dass wir die konkreten Weisen des-Seins erkennen können. Sie erkennen bedeutet die Relationalität und die Widersprüche der konkreten Wirklichkeit, d. h. ihre Wechselwirkungen festzustellen. Bei einer adäquaten Stellung zur Untersuchung der objektiven Wirklichkeit ist es notwendig, auf die Eingliederung des Verhältnisses der Wechselwirkung in die Gesamtstruktur von Verhältnissen und Widersprüchen zu achten. Gegen eine ahistorische Betrachtung des Strukturbegriffes, gegen die Ablehnung der inneren Widersprüche als eines Quells der Entfaltung und Veränderung der Strukturen der Gegenstände sind die methodologischen Prinzipien der dialektischen Strukturanalyse anzuwenden, die in erster Linie Marx selbst begründete.